

Yeniden Yapılanma Döneminde Tarımsal Kooperatifçilik

Hayati BAŞARAN¹ Serkan BİRİNCİ² Mukadder EMİROĞLU³
Burak ÖZSARAÇ⁴ Işıl UÇAN⁵

ÖZET

Tarım sektörü Türkiye’de de ekonomik ve sosyal önemini korumaktadır. Tarım kesiminin örgütlü olduğu en etkili yapıların başında kooperatifler gelmektedir. Tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri kuruldukları yıllardan bugüne kadar Türkiye’de hem tarımsal faaliyetler hem de sanayileşme bakımından öncü görevler üstlenmişlerdir. Pancar ekicileri kooperatifleri tabandan gelen taleple kurulmuş, şeker sanayinin gelişmesine katkı sağlamış ve günümüzde sözleşmeli tarımın en etkin uygulayıcısı olmuştur.

Tarihsel süreçte ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, kooperatifleri yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Yeniden yapılanma programları genellikle kamu yönetimi kaynaklı programlarla oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Yeniden yapılanma dönemlerinde kooperatifler için başlangıçta zorluklar yaşanmış, sayısal büyüklük ve faaliyetlerinde küçülmeler olmuş ancak faaliyetlerini sürdürebilmelerine imkân sağlayan gelişmeler görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Kooperatif, tarım, sanayileşme, yerel ekonomik gelişme, yeniden yapılanma

ABSTRACT

The agricultural sector in Turkey still keep the economic and social importance. Cooperatives are the most effective organized structure of the agricultural sector. Agricultural sales and agricultural credit cooperatives to the years they have established so far has pioneered both in terms of industrialization and agricultural activities. Sugar beet cooperatives established in demand from the base, have contributed to the development of the sugar industry and have been the most effective enforcement of the contract farming today.

Economic conditions in the historical period in which the country has forced restructuring cooperatives. Restructuring programs are often created and implemented with public management-source. Restructuring initially experienced difficulties in practice, the process that allows the development of cooperatives continued existence but shrunk numerically.

Key Words: Cooperatives, agriculture, industrialization, local economic development, restructuring

GİRİŞ

Gelişmiş ülkelere oranla Türkiye’de tarım sektörünün hem GSMH içinde ki payı hem de istihdam oranı yüksek, buna karşın işletme ölçeği küçük ve verimlilik değeri düşüktür. Sektörde, sermaye birikimi yetersiz yabancı sermaye ilgisi düşüktür (Başaran, 2014).

Felsefesini dayanışma ve ortak hareket etme düşüncesi üzerine temellendiren kooperatifçilik, uygulamada ilk olarak 28 tekstil işçisinin ortak girişimi olarak başlamış, günümüzde bir milyara yakın insanın ortak gücü haline gelmiştir. Dünyada kooperatifçiliğin uygulama alanı bulduğu yerlerin başında tarım sektörü gelmektedir. Ülkemizde de kooperatifçiliğin ilk uygulamaları tarım sektöründe başlamıştır. Küçük üreticilerin finansman ihtiyacını karşılamak üzere oluşturulan Memleket Sandıkları, Türk Kooperatifçiliğinin başlangıcı olmuştur (GTB, 2014).

Kuruluş yıllarında Türkiye milli gelirinin büyük kısmı tarımdan karşılanıyor, iş gücünün büyük kısmı tarımda istihdam ediliyor ve nüfusun büyük çoğunluğu kırsal yerleşimde yaşıyordu. Ekonominin tarıma dayalı olması ekonomi politikalarında tarım sektörünü önemli kılıyordu. Bunun

¹ Dr., Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, H.Basaran@gtb.gov.tr

² Mühendis, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

³ Mühendis, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

⁴ Gümrük ve Ticaret Uzmanı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

⁵ Gümrük ve Ticaret Uzman Yardımcısı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

sonucu olarak tarım alanında yeni kurumlar ortaya çıkıyor, tarım satış kooperatifleri ve tarım kredi kooperatifleri gibi yapılar önemli aktörler olarak rol alıyordu. Bu durum birtakım yasal düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarında “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu”, “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkartılmıştır.

Tarımsal amaçlı kooperatifler, tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesine fırsat sağladığından istihdam, faaliyetler sonucunda değer üretmesi nedeniyle ekonomik ve hammadde temin edilmesi nedeniyle ülke sanayinin gelişmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Türk kooperatifçiliği 2014 (yılısonu) itibarıyla 73.314 kooperatif ve 7.572.466 ortak sayısı büyüklüğüne ulaşmıştır (GTB, 2015).

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada üretici örgütlenmesinin en etkin yöntemlerinden olan kooperatiflerin Türkiye tarımındaki etkisi incelenmiştir. Araştırma materyali daha çok literatüre dayalı verilerden elde edilmiş, bununla birlikte TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ve kooperatif birlik/merkez birlikleri verileri kullanılmıştır. Çalışma makro düzeyde bilgiler içermekte olup tarımsal amaçlı kooperatiflerin genel görünümüne değinilmiş ve tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri ve pancar ekicileri kooperatiflerinin faaliyetlerine göre sektörel önemleri incelenmiş ve tarım satış kooperatiflerinde yeniden yapılanma programlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

BULGULAR

1. Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Genel Görünümü ve Sektörel Önemi

Tarımın; ülke ekonomisindeki öneminin farkında olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tümünde örgütlenme konusu, önemli bir çalışma alanıdır. Nitekim dünyadaki en önemli ve başarılı bütünleşme hareketlerinden biri olan Avrupa Birliğinde de kuruluşundan itibaren tarım sektörüne gerekli önem verilerek belirli amaçlar, ilkeler ve araçlar üzerine kurulmuş politikalar çerçevesinde dinamik bir örgütlenme modeli oluşturulmuştur (Köroğlu, 2003).

Cumhuriyetin ilk yıllarda ekonominin tarım ağırlıklı olması ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesinde de tarımsal konuları önemli kılmıştır. Türkiye tarımı üzerine 1920’li yıllarda yapılan analizlerde tarımın iki ana düşmanının tefeci ve kasaba eşrafı olduğu vurgusuna sıkça rastlanmaktadır (Köymen 1999). Tarım sektörünün finansman ihtiyacı ve pazarlama sorunlarına çözüm arayışında olan Cumhuriyetin kurucuları, Memleket Sandıkları ve onu izleyen dönemde kurulan kooperatiflerin deneyiminden istifade edilmesini ve kooperatifleşmeye önem verilmesini savunmuşlardır (gtb.gov.tr, 2013). Bunun bir sonucu olarak 1925 tarihli İtibari Zirai Birlikleri Kanunu, 1929 tarihli Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1935 tarihli 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar aynı zamanda Cumhuriyetin kooperatifçilikle ilgili ilk yasal düzenlemeleridir. Kooperatifçilik faaliyetleri halen temelde 1163 sayılı Kooperatifler Kanunuyla birlikte 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Kanunu hükümlerine göre yürütülmektedir.

1.1 Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Genel Görünümü

Dünyada kooperatiflerin sınıflandırılmasına ilişkin üzerinde mutabık kalınan bir yaklaşım olmamakla birlikte tarım ve tarım dışı kooperatifler şeklinde değerlendirmelere sıkça rastlanmaktadır (GTB, 2014). Tarım kooperatifleri; tarımsal kalkınma, tarım kredi, tarım satış, pancar ekicileri, sulama ve su ürünleri kooperatifleri gibi farklı hizmet türlerine ayrışarak gelişme göstermiştir. Tarım kooperatiflerinin hizmet türlerine göre sayısal büyüklükleri tablo-1’de özetlenmiştir.

Türkiye’de; kooperatif sayısının %18’i, kooperatif ortak sayısının %57’si, tarımsal amaçlı kooperatiflerde bulunmaktadır. Tarımsal kooperatiflerde kooperatif sayısı en fazla olan tarımsal kalkınma kooperatifleri olup, ortak sayısı en fazla olan kooperatifler pancar ekicileri kooperatifleridir.

Tablo 1: Tarım kooperatiflerinin sayısal büyüklükleri

Kooperatif Türleri	Kooperatif	
	Sayı	Ortak Sayısı
Pancar Ekicileri Kooperatifleri	31	1.629.340
Tarım Kredi Kooperatifleri	1.641	1.056.097
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	8.104	871.564
Tarım Satış Birliği Kooperatifleri	289	393.292
Sulama Kooperatifleri	2.477	295.993
Su Ürünleri Kooperatifleri	577	30.975
Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	61	17.751
Yaş Sebze ve Meyve Kooperatifleri	37	3.142
Bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri	15	2.132
Tarım Sektörü Toplamı	13.232	4.300.286
Türkiye Toplamı	73.314	7.572.466
Tarımın Payı (%)	18	57,3

* Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü ve Birliklerden sağlanan veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Ülkemizde ilk kurulan tarımsal amaçlı kooperatifler tarım satış kooperatifleri olup, izleyen yıllarda tarım kredi kooperatifleri, pancar ekicileri kooperatifleri ve köy kalkınma (tarımsal kalkınma) kooperatifleri kurulmuştur. İlk kurulduklarında ortaklarının ürününü alıp, değerlendiren ve tarımsal teknik desteği sağlayan kooperatifler günümüzde çok amaçlı hale gelmişlerdir. Tarım kredi kooperatifleri 2014 yılı itibarıyla Hakkâri dışında ülkenin her tarafında faaliyet gösterirken, tarım satış kooperatifleri 50 il, pancar üreticileri kooperatifleri ise şeker pancarı tarımı yapılan 64 ilde faaliyet göstermektedir.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığının verilerine göre 2014 yılı sonu itibarıyla kooperatiflerin birliklere katılma oranı % 24,8, birliklerin merkez birliklerine katılma oranı % 45,4’tür. Bu oran tarım kredi kooperatiflerinde %100, pancar ekicileri kooperatiflerinde %100, tarım satış kooperatiflerinde %98, tarımsal kalkınma kooperatiflerinde %63’tür (GTB, 2014). Tarımsal amaçlı kooperatiflerde üst organlara katılma oranı yüksektir.

1.2 Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Sektörel Önemi

Tarım, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimliliklerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması süreçlerinin tamamını kapsayan bir sektördür. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere tarım sektörü "çiftlikten sofraya" olarak adlandırılan süreçte, dikey olarak birbiri ile bağlantılı olan farklı faaliyetleri bünyesinde barındırmaktadır (Rapor, TÜSİAD). Kooperatifler; ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir teşkilattir (GTB-2012). Çiftlikten sofraya kadar olan faaliyetlerin ortak girişimler ve dayanışma ilişkileriyle yürütülmesi, ekonomik olarak gıda talebini karşılayacak yeterlikte üretim yapılmasının güvencesi olabileceği gibi sofrada da güvenilir gıda tüketimine fırsat verecektir. Bu nedenle tarım sektöründe örgütlü davranış özellikle kooperatifçilik önem taşımaktadır.

Tarımsal amaçlı kooperatif işletmelerin ekonomiye ve sosyal yaşama katkı sağlayabileceği alanlar; kooperatif ortaklarının gelir düzeylerinin yükselmesi, üretim için gerekli olan girdilerin ucuzla sağlanması, tarımda üretkenlik ve verimliliğin artması, yerel düzeyde kırsal girişimciliğin artması,

bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması ve istihdamın desteklenerek göçün önlenmesi olarak sayılabilir.

Tarımsal amaçlı kooperatifler, üreticilerin (ortaklarının) karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle tarımsal üretim faaliyetleri ile mesleki faaliyetlerinde ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerini daha iyi değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumak amacıyla kurulmuşlardır. Bu amacı gerçekleştirmek için ortaklarının üretim girdilerini temin etmek, ürünlerini alıp en iyi şartlarda değerlendirmek, gerekirse işleyip mamul haline getirerek piyasaya sürmek ve ortaklarının finansman ihtiyaçlarını aynı veya nakdi kredi yoluyla karşılamak faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Bir ekonominin büyümesi ve gelişmesinde mal ve hizmet üretimi kadar ekonomik faaliyetler için kaynak sağlamak da önemlidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği nedeniyle işletmeler dış finansmana ihtiyaç duyarlar. Sağlanan dış finansmanın işletmelerde etkin kullanılması mali yapının istikrarı bakımından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Aksi takdirde, toplumun tasarrufları ve sermaye birikimi istenen ölçüde oluşamaz ve ekonomiye kazandırılmaz. İşletmelerin finansman ihtiyacının, banka veya diğer finans kuruluşlarından karşılanmasında mali yapının istikrarı açısından kredi kefalet sistemi önem taşımaktadır. Kooperatifler ülkemizde halen kredi kefaleti sağlama konusunda en önemli yapılardır (gtb.gov.tr, 2013). Bu amaca hizmet eden kurumsal yapıların başında kredi kefalet kooperatifleri, tarım kredi kooperatifleri, pancar ekicileri kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri gelmektedir.

İlk kurulduğu dönemlerde tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri birer kredi kooperatifleri gibi çalışmış, günümüzde ise çok amaçlı bir yapıya dönüşmüşlerdir. Bu iki kooperatif türünün yanı sıra pancar ekicileri kooperatifleri de ortaklarına aynı ve nakdi kredi kullandırmak suretiyle tarım kesiminin finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir görev almaktadırlar. 2013 yılında; tarım kredi kooperatifleri 409.496 ortağına yaklaşık 5,2 milyar TL, tarım satış kooperatifleri yaklaşık 150.000 ortağına 200 bin TL ve pancar ekicileri kooperatifleri sözleşmeli tarım gereği yaklaşık 250.000 ortağına 850 milyon TL kredi kullandırmıştır.

Türk tarımında öncü olan tarımsal kooperatifler gelişmiş ülkelerdeki benzerleri gibi ürünlerini mamul madde haline getirecek yatırımlar gerçekleştirerek katma değer yaratmak, ortaklarının artan refahtan daha fazla pay almalarını sağlamak, ihracat yapmak, istihdama katkıda bulunmak gibi işlevlerine yerine getirmektedirler. Tarımsal amaçlı kooperatiflerden pancar ekicileri kooperatifleri ülke şeker sanayinin gelişmesinde önemli rol üstlenmişken, tarımsal sanayinin gelişmesinde tarım satış kooperatif ve birlikleri öncü olmuşlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar ortaklarının ürünlerinin değerlendirilmesi ve üretim girdisi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yeni yatırımlar gerçekleştirmiş veya kurulmuş tesislere ortak olmuşlardır. Nitekim pancar kooperatifleri sahip olduğu 5 şeker fabrikasıyla Türkiye şeker üretiminin % 40 kadarını gerçekleştirmekte, tarım kredi kooperatifleri gübre piyasasında % 15 pay almaktadır. Ayrıca tarım satış kooperatif ve birlikleri, tiftik ve ipek kozası gibi geleneksel ürünlerin üretim ve pazarlanmasında piyasa hâkimi olarak, ayçiçeği, pamuk, incir, üzüm ve zeytin gibi ürünlerde de ise en büyük alıcı özelliğini taşımaktadırlar. Tarihsel süreçte tarımsal amaçlı kooperatifler, yatırımlar yaparak yerel dayanışmayı büyük işletmelere dönüştürmüşlerdir. Nitekim İstanbul Sanayi Odası (İSO) "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" araştırma sonuçlarına göre ilk 500 sanayi kuruluşu arasında kooperatifler de bulunmaktadır (tablo-2).

Tablo-2. İSO Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluş listesinde kooperatifler*

Kooperatif Kuruluşları	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Pankobirlik Konya Şeker	55	54	52	58	36	34	49	44	39
Pankobirlik Kayseri Şeker	99	113	149	114	58	95	120	135	101
Pankobirlik Amasya Şeker	335	467	-	-	-	-	-	-	-

Trakyabirlik	126	118	82	101	65	76	77	77	77
Marmarabirlik	475	364	388	401	345	340	418	465	433
Tariş Pamuk Birliği	111	141	132	301	459				
Tariş Üzüm Birliği		439	427						
Tarım Kredi Gübretaş	255	252	240	147	218	259	207	215	246

* İstanbul Sanayi Odası

2. Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Yeniden Yapılanma

Türkiye’de; her dönemin kendine özgü yapısı (konjonktür) her alanda olduğu gibi kooperatifçilik alanında da kendine özgü düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Nitekim ekonomik faaliyetlerin tarım ağırlıklı olması ve nüfusun büyük kısmının kırsal yerleşimde yaşıyor olması, Cumhuriyetin ilk yıllarında, ortaklık esaslı işletmecilik modeli olması nedeniyle kooperatifleri önemli kılmıştır.

Tarımsal amaçlı kooperatifler, sektör içinde etkin olmaları nedeniyle tarım sektörüne yön verme gerekçesiyle zaman zaman hükümetlerin müdahale alanı içerisinde yer almışlardır. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra tarım satış birliklerine hükümetlerin ürün alım görevi vermesi ve sık aralıklarla karşılaşılan ekonomik krizler ve kuraklıklar başta tarım satış kooperatifleri olmak üzere tarımsal amaçlı kooperatifleri mali yönden olumsuz etkilemiş ve idari olarak devletle ilişkili hale getirmiştir. Kamu müdahalesinin olduğu dönemlerde tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri sayısal olarak büyümüştür (tablo-3).

Tablo-3. Tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinin yıllara göre sayısal büyüklükleri

Yıl	Tarım Kredi Kooperatifleri		Tarım Satış Kooperatifleri	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
1940	543	138.126	57	66.110
1950	900	438.410	143	130.468
1960	1572	937.696	214	160.769
1970	2021	1.305.461	618	239.402
1980	2236	1.435.790	826	674.076
1990	2459	1.579.208	389	684.343
2000	2489	1.569.844	331	743.545
2010	1791	1.083.041	305	558.822
2014	1.641	1.056.097	289	393.292

Tarım satış kooperatif ve birliklerinin ürün alımı için ihtiyaç duyulan finansmanın kamu kaynaklarıyla karşılanması ve tarım kredi kooperatiflerinin kullandığı kredi faizinin zaman zaman hazinece karşılanması nedeniyle kooperatifler hükümetlerin müdahale alanında olmuştur. Kamu kaynaklarıyla faaliyetlerin yürütüldüğü dönemlerde, kooperatiflerin iş hacimlerinin değişimine bağlı olarak cari giderlerde meydana gelen artışlar kooperatifleri mali olarak zor durumda bırakmıştır. Bu durum zaman zaman kamuya olan borçların ertelenmesi veya silinmesi gibi uygulamalarla sonuçlanmıştır.

Türkiye’de ekonomik ve mali krizler sonrası uygulanan ekonomik istikrar programlarında bütçeye yük getiren önemli harcama kalemlerinde tasarruf edilmesi öncelikli bir yaklaşım olmuştur. Bu çerçevede tarım satış kooperatif ve birliklerinin ürün alımlarından kaynaklanan harcamaların büyüklüğü ve tarım kredi kooperatiflerinin kullandığı kredilerin hazinece karşılanan tutarı bütçe giderleri açısından sürdürülemez bulunmuştur. Bunun sonucu olarak tarım satış kooperatif ve birliklerinde müdahale alımlarının kaldırılması, tarım kredi kooperatiflerinin kredi kullandırılmasına sınırlandırmalar getirilmesi ve genel olarak kooperatiflerin mali yükümlülüklerini sınırlandıran birtakım düzenlemeler yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Düzenlemeler, kamu yönetiminin oluşturulan yeniden yapılandırma programları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Yeniden yapılandırma dönemlerinde sayıca küçülen ve faaliyetlerini sınırlandıran kooperatifler; amaçlarına uygun olarak faaliyetlerini sürdürmek, mali yönden sürdürülebilir bütçeler oluşturmak ve sosyal sorumluluklarını da gözeterek etkin işleyen yönetim politikası belirlemek zorunda kalmışlardır. Bu politikalar zamanla kooperatiflerin işlevsel etkinliğini artırmıştır. Nitekim tarım kredi kooperatifleri 2004 yılından sonra, 2009 yılı dışında, ortak sayısında belirgin artış olmamakla birlikte artan miktarlarda kredi kullanmışlardır (tablo-4).

Tablo-4. Tarım kredi kooperatifleri yıllara göre kredi kullanımı

Yıl	Kredi Kullanan kooperatif ortak Sayısı	Yıllık Değişim (%)	Kredi Hacmi	Yıllık Değişim (%)
2004	333.350	-	808.666.493	-
2005	376.652	12,9	1.207.514.759	49,3
2006	414.513	11,0	1.698.811.713	40,6
2007	376.797	-9,1	1.892.254.206	11,4
2008	355.698	-5,5	2.115.137.910	11,7
2009	318.956	-10,3	1.678.409.183	-20,6
2010	343.869	7,8	2.664.256.827	58,7
2011	378.543	10,0	3.873.119.280	45,3
2012	391.892	3,5	4.325.055.551	11,6
2013	409.496	4,4	5.220.823.769	20,6

* Tarım Kredi Kooperatifleri verileri derlenerek hazırlanmıştır.

Dünyada ve ülkemizde etkileri hissedilen ekonomik ve mali krizler, ekonomik ve sosyal sorunlara yeni bir yaklaşım olarak “Program Esaslı” çözüm önerilerini zorunlu kılmıştır. Ekonomik ve mali istikrarın sağlanması, sosyal refahın artırılması gibi temel hedefleri olan programlarla, ekonomide strateji temelli yaklaşım dönemi başlamıştır (GTB, 2013). Bu yaklaşım ve dünyadaki gelişmeler de dikkate alınarak ülkemizde kooperatifçiliğin ideal yönde geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuş, kooperatifçilikte yeni bir planlama süreci başlatılmış bunun sonucu olarak “Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı” uygulamaya konulmuştur.

Tarım satış kooperatif ve birliklerine yönelik 2000 yılında başlatılan ve 4572 sayılı yasa kapsamında yürütülen yeniden yapılanma programı sonuçları itibarıyla en etkin yeniden yapılanma programı olmuştur. Ayrıca kooperatifçilikte somut hedefleri olan bir “Stratejik Plan” ve uygulamaya yönelik “Eylem Planı” 2012 yılında yürürlüğe konulmuştur. Bu gelişmeler kooperatifçilik için yeni ve reform niteliği taşımaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği kuşkusuz, her bir kooperatifin kendi yönetimleri marifetleriyle belirleyeceği misyon ve vizyon çerçevesinde stratejik temelli planlama yapması ve faaliyet programları oluşturması olacaktır. Nitekim faal 13 tarım satış kooperatif birliğinden 10’u “Strateji Belgesi” yayınlamışlardır.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinde yeniden yapılandırma çalışmaları başlangıç hedefine uygun olarak yürütülmüş ve 2013 yılında yapılan yasal düzenlemeyle (6455 sayılı Kanun ile 4572 sayılı Kanunda yapılan değişiklikler) önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

4572 sayılı Kanunda yapılan değişikliklerle;

1. Tarım satış kooperatif ve birliklerinin kooperatifçilik ve kurumsal yönetim ilkelerine uygun olarak yönetilmelerini, özerk, güçlü ve bağımsız mali yapıyla piyasa koşullarında etkin, verimli ve sürdürülebilir faaliyet göstermelerini sağlayacak şekilde Kanunun amacı yeniden düzenlenmiştir.
2. Birliklerin Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) borçları yeniden yapılandırılmış, miktar (yaklaşık yarıya) indirilmiş ve yılda bir defa ödeme yapılmak üzere süresi 15 yıla yayılmıştır.
3. Kooperatif ve Birliklerde denetim sisteminde yaşanan aksaklıkları gidermek için bağımsız denetim anlayışı getirilmiştir.
4. Profesyonel yönetim anlayışını kalıcı kılacak yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Yeniden yapılandırma programında önemli gelişme olarak tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin idari ve mali yönden özerk olacakları süreç başlatılmış, denetim süreci şeffaflaştırılmış ve somut gelişme olarak tarım satış kooperatif ve birliklerinin Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) kaynaklı kredi borçlarını ödeyebilecek mali yapıya ulaşmaları sağlanmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türk kooperatifçiliğinin tepeden inme geliştiği konusunda değerlendirmeler yapılmaktadır. Nitekim Türk Kooperatifçiliğinin öncüsü Mithat Paşa'nın Valilik görevi sırasında kooperatifçiliği başlatmış olması, devlet yönetiminin etkisini doğrular niteliktedir. Ancak sonraki gelişmelerde ekonomik yapı ve toplumsal/sosyal taleplerin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kasaba eşrafının tekelci yapısını kırmak için TARİŞ kooperatiflerinin ve ülkenin şeker sanayinin gelişmesine katkı sağlamak amaçlayan pancar ekicileri kooperatiflerinin kurulması tabandan gelen bir teşebbüs ruhunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türk tarımının yapısal sorunlarının başında ölçek büyüklüğü gelmektedir. Ağırlıklı olarak aile işletmeciliği şeklinde yürütülen tarımsal faaliyetlerde üreticiyi koruyan en önemli yapı kooperatiflerdir. Tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri ve pancar ekicileri kooperatifleri üst birliklerine yüksek oranla katılım sağlayarak sektörde etkinlik alanlarını genişletmişlerdir.

Çiftlikten sofraya kadar süreç içerisinde tüm tarımsal faaliyetlerin ekonomik ve sosyal değerini arttırmak ve sürdürülebilir kılmak için ortaklık, dayanışma ve sosyal sorumluluk ilkeleriyle hareket eden kooperatifçilik tarım sektörü açısından önemini sürdürmektedir.

Türkiye, 2008 yılında başlayarak kısa sürede tüm dünyada etkisi görülen ekonomik krizden etkilenmeden çıkabilmeyi başarmıştır. Krize karşı dayanıklılığı oluşturan yapıların başında esnaf ve küçük ölçekli işletmeler gelmektedir. Kriz döneminde tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri ve pancar ekicileri kooperatifleri aracılığıyla hükümetlerin bütçe desteği sağlayarak çiftçilere düşük maliyetli kredi imkânı sağlanmış olması işletmelerin faaliyetlerini sürdürmesine fırsat verirken, ülkenin üretim değerine olumlu katkı sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda hükümetlerin destekleme programlarında kooperatiflerin etkin rol alabileceğini de göstermiştir.

Türkiye, küresel gelişmeler ve kendine özgü yapılarıyla karşılaştığı ekonomik sorunları, stratejik yaklaşımli oluşturulan ekonomik programlar ve eylem planlarıyla yöneterek aşmayı başarmıştır. Yeniden yapılanma programlarının yürütüldüğü dönemlerde, kooperatif ve ortak sayıları gibi niceliksel azalışlar görülmüş, buna karşın kooperatiflerin faaliyet etkinliği artmıştır. Nitekim yeniden yapılanma dönemi sonucunda tarım kredi kooperatiflerinin ortak başına kullandığı kredi miktarı artmış, kredi tahsil oranı yükselmiş ve tarım satış birlikleri kamuya olan borçlarını ödeyebilecek duruma gelmiştir.

Geçmişte kamu yönetiminin etkisinde yeniden yapılandırma programları uygulamak zorunda kalan (tarım satış kooperatif ve birliklerinde olduğu gibi) kooperatiflerin, kooperatifçilik ilkelerine uygun, stratejik esaslı ve profesyonel yönetim anlayışıyla faaliyetlerini sürdürebilmeleri için vizyon ve stratejik yaklaşım ihtiyacını "Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı" karşılayacak ve sektöre yol gösterici olacaktır. Kamu ve sektör işbirliğinde oluşturulan "Stratejik Plan" hedeflerine uygun faaliyetler, kooperatiflerin özerkliğini güçlendirecek ve kooperatifçilik ilkelerine uygun yönetim anlayışı yakalanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Başaran, Hayati (2014), Tarım Sektöründe Büyüme-II, <http://www.gidahatti.com/gida-haber/tarim-sektorunde-buyume-2> (15/03/2015).

- Çıkın, Ayhan (1990), *Tarımsal Kooperatif İşletmeciliği*. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Basımevi, İzmir.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2012), Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016 (TÜKOSEP), Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2013), <http://koop.gtb.gov.tr>
- Gürler, Arslan, Zafer Nuray Kızılaslan ve Halil Kızılaslan. (2000), Tarıma Dayalı ve Tarıma Bağlı Sanayi İşletmeleri, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın Nu. 47/18
- İstanbul Sanayi Odası, <http://www.iso.org.tr/projeler/arastirmalar/turkiyenin-500-buyuk-sanayi-kurulusu> (15/03/2015)
- Köymen, Oya (1999), Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları. 75 yılda köylerden şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999
- KNOX, Hugh W., “Emerging Trends in Agricultural-Based Industries in The Northeast” (Invited Presentation), Economic Trends, USA, Sebtember 2002
- Köroğlu, Semiha (2003), Avrupa Birliği ve Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme. AB Uzmanlık Tezi, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara
- Rehber, Erkan (2011), Kooperatifçilik, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa
- Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/> (15/03/2015)
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), <http://www.tim.org.tr/tr/> (15/03/2015)
- Uluslararası Kooperatifler Birliği, <http://www.ica.coop> (15/03/2015)